

ZBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO

PHILOLOGICA
LXXII

SLOVO A TVAR
V ŠTRUKTÚRE A V KOMUNIKÁCI

2013
UNIVERZITA KOMENSKÉHO, BRATISLAVA

Zodpovedný redaktor
Executive Editor

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Editori
Editorial Board

hlavná editorka
Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

editorky
Mgr. Katarína Muziková, PhD.
Mgr. Zuzana Hargašová, PhD.

editovanie a preklad abstraktov
Assoc. Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph. D.

Recenzenti
Reviewers

PhDr. Milan Majtán, DrSc.
Prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.

© Univerzita Komenského v Bratislave, 2013

Požiadavky na výmenu adresujte:

All correspondence and exchange requests should be addressed to:

Filozofická fakulta
Univerzita Komenského
Ústredná knižnica

Faculty of Philosophy
Comenius University
Central Library

Gondova 2
814 99 Bratislava

Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia

ISBN 978-80-223-3562-1

OBSAH

EUGEN PAULINY V SPOMIENKACH

- Rudolf Šrámek:** Obohacujúci setkání s Eugenem Paulinym21
Enriching meetings with Eugen Pauliny
- Slavomír Ondrejovič:** Eugen Pauliny – známy i neznámy27
Eugen Pauliny – well-known and unknown
- Jana Pekarovičová:** Eugen Pauliny a Studia Academica Slovaca37
Eugen Pauliny and Studia Academica Slovaca

HISTORICKÁ LINGVISTIKA A DIALEKTOLÓGIA

- Pavol Žigo:** Prínos Eugena Paulinyho pre výskum slovanskej morfológie51
The contribution of Eugen Pauliny to research on Slavic morphology
- Adriana Ferencíková:** Dva syntaktické javy z geografického aspektu63
Two syntactic phenomena from a geographical perspective
- Gabriela Múcsková:** Variantnosť výsledkov gramatikalizačných procesov
vo vývine psl. perfekta v slovenských nárečiach69
*Variation in the results of grammaticalization of the Proto-Slavic perfect
in the Slovak dialects*
- Renáta Kamenárová:** Poznámky k výskumu substantívnej deklinácie v rámci
Slovanského jazykového atlasu81
*Notes on the investigation of the nominal declension on the basis of the
Slavic linguistic atlas*
- Martina Ireinová – Hana Konečná:** Završení práce na *Českém jazykovém
atlase* a nejbližší úkoly české dialektologie89
*The conclusion of work on the Czech linguistic atlas and the next tasks of
Czech dialectology*
- Lubor Králik:** Z etymologickej problematiky *Historického slovníka
slovenského jazyka*: tzv. fantómové slová97
*Some Etymological Problems of the Historical Dictionary of the Slovak
Language: "Ghost-Words"*
- Lubica Dvornická:** Ludové názvy niektorých rastlín s komponentom *koreň*
v slovenských nárečiach105
*Folk names for several plants with the component koreň (,root')
in the Slovak dialects*
- Jaromír Krško:** Niekoľko poznámok ku kontrakcii v slovenčine121
Comments on contraction in Slovak
- Siniša Habijanec:** Vznik stredoslovenských tvarov typu *dobrô* (Paulinyho
teória v novom rúchu)127
*The origin of Central Slovak forms of the dobrô type (Pauliny's theory
in a new guise)*

- Marianna Sedláková:** Vokalickej a konsonantickj mäkkostná korelácia v slovenských nárečiach na základe fonologickej mikroštruktúry jedného nárečia juhovýchodného Spiša.....137
The vocalic and consonantal correlation of palatalization in the Slovak dialects on the basis of the phonological microstructure of one dialect from southeastern Spiš
- Viera Kováčová:** Archaizmus v nivelizačnom procese (Konsonantická mäkkostná korelácia a sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)149
An archaism in the leveling process (The original consonant palatalization correlation and the Sotak dialects of north-eastern Zemplín)
- Anna Ramšáková:** Integračné javy zvukovej a tvaroslovnej roviny v nárečiach na česko-poľsko-slovenskom pomedzí.....157
Integrational phenomena at the phonological and morphological levels in dialects on the Czech-Polish-Slovak border

TEÓRIA A DEJINY SPISOVNÉHO JAZYKA

- Juraj Dolník:** Adekvátnosť teórie spisovného jazyka (inšpirácie E. Paulinyho)....171
Adäquatheit der Theorie der Standardsprache (Inspirationen von E. Pauliny)
- Konstantin Lifanov:** Kodifikácia Antona Bernoláka a jej realizácia v praxi (na príklade párových mäkkých spoluhlások)179
Anton Bernolák's codification and its realization in practice (on the example of paired soft consonants)
- Katarína Muziková:** Eugen Pauliny a výskum dejín spisovnej slovenčiny193
Eugen Pauliny and the investigation of the history of standard Slovak
- Zuzana Hargašová:** K používaniu češtiny na našom území v mladšom predspisovnom období vývinu slovenčiny203
On the use of Czech in our territory during the later pre-codification period of Slovak
- Sándor János Tóth:** Menej zdôrazňované pohľady Eugena Paulinyho pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny211
Weniger akzentuierte Gesichtspunkte der Geschichte der slowakischen Schriftsprache von Eugen Pauliny

ŠTRUKTURALIZMUS

- Miloslav Darovec:** Časopis *Slovo a tvar*.....223
The Journal Slovo a tvar
- Tat'ána Vykypělová – Bohumil Vykypěl:** Dědictví Bratislavského lingvistického kroužku.....237
Das Erbe des Pressburger Linguistenkreises

SOCIOLINGVISTIKA

- Mark Richard Lauersdorf:** Eugen Pauliny and Historical Sociolinguistics.....243
Eugen Pauliny a historická sociolingvistika

Ivo Vasiljev: Dialektika označujúceho a označovaného v procese komunikácie a osvojovanie jazyka.....	251
<i>The dialectics of the signifier and the signified in the process of communication and language acquisition</i>	
Jana Svobodová: Spisovná čeština v prostoru a čase.....	259
<i>The Czech literary language in space and time</i>	
Alžbeta Uhrinová-Hornoková: Slovenské slovo v Maďarsku, v médiách	267
<i>Slovak in the media in Hungary</i>	

ŠTYLISTIKA A PRAGMALINGVISTIKA

Jozef Mlacek: Paulinyho kapitola <i>O slohu</i> a jej miesto vo vývine slovenskej štylistiky.....	277
<i>Pauliny's chapter on style and its place in the development of Slovak stylistics</i>	
Stanisław Gajda: Stylistyka dziś.....	287
<i>Integrative stylistics</i>	
Oľga Orgoňová: Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí.....	293
<i>From structural stylistics to contemporary stylistics in the 21st century</i>	
Alena Bohunická: S Eugenom Paulinym k štylizácii v súkromí a na verejnosti...301	
<i>With Eugen Pauliny toward stylization in private and in public</i>	
Zuzana Mikušová – Dana Široká: Slovenský mediálny xenodiskurz.....	307
<i>Foreign discourse elements in the Slovak media</i>	

FONETIKA A FONOLÓGIA

Ján Sabol – Iveta Bónová: Paulinyho koncepcia slabiky	323
<i>Pauliny's concept of the syllable</i>	
Ondřej Šefčík: Archifonémy a jejich realizace.....	331
<i>Archiphonemes and their realization</i>	

SLOVOTVORBA

František Štícha: K pojmu „slovotvorný typ“	341
<i>Concerning the concept „derivational type“</i>	
Martin Ološtiak: Systém v slovnej zásobe alebo O paradigmatickej motivácii lexikálnych jednotiek.....	349
<i>System in the lexicon and the concept of paradigmatic motivation</i>	
Zdenko Dobřík: Orientácia v slovotvorbe a mimo nej.....	359
<i>Orientation in word formation and outside of it</i>	
Magda Ševčíková: Česká adverbia s příponou <i>-o</i> v teoretickém popisu a v syntakticky anotovaném korpusu.....	365
<i>Czech adverbs with the suffix -o in theoretical description and in the syntactic annotation of a corpus</i>	

GRAMATIKA

- Maryla Papierz:** Slovo a tvar v syntaxi. Od významu k forme v základných predikátovo-argumentových štruktúrach377
Word and form in syntax. From meaning to form in basic predicate-argument structures
- Jana Marie Tušková:** Cizí oikonyma v deklinačnom systéme písanej češtiny (na materiálu ČNK)385
Foreign oikonyms in the declension system of written Czech (on material from the Czech national corpus)
- Martina Ivanová:** Verbá s kongenerickým doplnením v slovenčine.....399
Verbs with congeneric complements in Slovak
- Veronika Kolářová:** Adverbální předmětový genitiv a jeho protějšky v nominálních konstrukcích: případ posesiva.....411
The adverbial objective genitive and its counterparts in nominal constructions: The case of possessives
- Katarína Dudová:** Kognitívne východiská sémantickej organizácie vety v slovenčine423
The cognitive bases of the semantic organization of the sentence in the Slovak language
- Jana Lauková:** Hypotaxa v štruktúre niektorých vybraných komunikátov v nemčine a slovenčine435
Hypotaxe im Struktur von einigen ausgewählten Kommunikaten im Deutschen und im Slowakischen
- Martina Bodnárová:** Ukazovacie zámená *to* a *toto* v neinštitucionálnom dialógu dospelých na východnom Slovensku445
Deiktische Pronomina to und toto im nichtinstitutionellen Dialog der Erwachsenen in der Ostslowakei

ČESKÁ ADVERBIA S PŘÍPONOU *-O* V TEORETICKÉM POPISU A V SYNTAKTICKY ANOTOVANÉM KORPUSU¹

Magda Ševčíková

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, Praha

CZECH ADVERBS WITH THE SUFFIX *-O* IN THEORETICAL DESCRIPTION AND IN THE SYNTACTIC ANNOTATION OF A CORPUS

Abstract

Both an adverb with the suffix *-e* and an adverb with the suffix *-o* are derived from many adjectives in Czech. Adverbs with the latter suffix are often a component of the predicate. The predicative syntactic function has become one of the main arguments for isolating adverbs with the suffix *-o* as a separate part of speech (Komárek, 1954); nevertheless, this proposal has not been widely accepted. In the present paper, a detailed analysis of adverbs with the suffix *-o* is carried out on the basis of material from the Czech National Corpus. The analysis documents that only a portion of the adverbs with the suffix *-o* specializes in the predicative function, other adverbs with this suffix fulfill an adverbial function as well, or do not fulfill the predicative function at all. Besides the syntactic function and the lexical meaning of these adverbs, their relation to the base adjective and the impact of context is taken into consideration when discussing the representation of these adverbs within the deep-syntactic annotation of the Prague Dependency Treebank.

Key words: deadjectival adverbs, derivation, syntactic function, lexical meaning, part-of-speech classification, deep-syntactic annotation

1 Úvod

K mnoha deadjektivním adverbium s příponou *-o* existuje v češtině protějšek s příponou *-e*, např. *tepl*o – *tepl*e, *čist*o – *čist*ě, *trapn*o – *trapn*ě, *přím*o – *přím*ě. Pro mnoho z těchto dvojic platí, že adverbium na *-o* vystupuje pouze jako součást verbonominálního predikátu (nejčastěji se slovesem *být*), zatímco adverbium s příponou *-e* plní jen funkci přisloveného určení, srov. př. (1) a (2). Tato funkční diference byla pro Miro-

¹ Práce prezentovaná v tomto příspěvku byla podpořena grantovým projektem GA ČR P406/12/P175.

slava Komárka (1954) hlavním argumentem pro vydělení adverbii s příponou *-o* (spolu s dalšími výrazy) jako samostatného slovního druhu. Návrh nového slovního druhu nebyl českými lingvisty přijat, deadjektivní adverbia s příponou *-o* zůstávají spíše okrajovým, nicméně stále nedořešeným tématem gramatického popisu češtiny (srov. odd. 2).

V tomto příspěvku na základě analýzy korpusového materiálu ukážeme, že předpokládané (disjunktní) syntaktické chování adverbii na *-o* a *-e* sice platí pro většinu dvojic adverbii (pro dvě třetiny našeho materiálu), u dalších dvojic ovšem dochází ke konkurenci obou adverbii v predikativní a/nebo adverbialní funkci (odd. 3). Zvláště se zaměřujeme na faktory ovlivňující zaměnitelnost adverbia s příponou *-o* s jeho protějškem s příponou *-e* v jednotlivých syntaktických funkcích a různých kontextech (odd. 4). Všechny tyto aspekty mají zásadní důležitost pro naše úvahy, jak tato adverbia reprezentovat v rámci hloubkově syntaktické anotace Pražského závislostního korpusu (odd. 5).

(1) *Bylo slunečno a mlhavo/*mlhavě – takové počasí může skutečně být jen v září.*²

(2) *Uvědomoval si mlhavě/*mlhavo, že ho někam nesou.*

2 Deadjektivní adverbia s příponou *-o* v mluvnických pracích o češtině

2.1 Adverbia na *-o* jako skupina konstituující nový slovní druh

M. Komárek (1954) navrhuje vydělit adverbia s příponou *-o* ze slovního druhu adverbii a chápat je jako jádro nového slovního druhu tzv. predikativ. Vychází přitom z názoru, že hlavním kritériem slovnědruhové klasifikace slova je jeho primární syntaktická funkce. Pokud adverbia na *-o* neplní primární syntaktickou funkci slovního druhu adverbii (funkci příslovečného určení), je třeba je z tohoto slovního druhu převést do jiného, nového slovního druhu.³ Užití adverbii na *-o* v jiné než predikativní funkci je v Komárkově návrhu interpretováno jako jejich sekundární užití, nikoli jako existence tvarově homonymního adverbia. Z tohoto pohledu je pak predikativní užití adverbii s jinou příponou než *-o* chápáno jako jejich sekundární funkce, a to není pro Komárka důvodem pro jejich zařazení do slovního druhu predikativ (př. *bylo mu dobře, venku je hezky*).

František Trávníček (1956) v kritice Komárkova návrhu zdůrazňuje nutnost zohlednit vedle syntaktické funkce také sémantiku posuzovaného slova, adverbia na *-o* tak podle něj není třeba od adverbii odlišovat. Po bezprostřední obhajobě svého návrhu (Komárek, 1956) dospívá M. Komárek (1978, 2006) k systému slovních druhů, v němž jsou adverbia na *-o* (spolu s dalšími deadjektivními adverbii) považována za součást široce pojatého slovního druhu adjektiv. Termín „predikativum“ M. Komárek (2006, s. 90an) nadále používá k označení skupiny slov, která jsou primárně součástí verbonominálního predikátu a mají široce stavovou sémantiku.

² Číslované příklady uvedené v tomto příspěvku, u kterých není uveden zdroj, pocházejí z korpusu *syn2005*; u dokladů z jiného zdroje je zdroj uveden. Hvězdička (*) indikuje nepřijatelnost výrazu v daném kontextu.

³ Na základě tohoto kritéria řadil M. Komárek (1954) do nového slovního druhu také jmenná adjektiva středního rodu jako *nepřijemno*, *nutno*, substantiva jako *hanba*, *potřeba*, *zima*, příslovečné spřežky *nabíledni*, *nanic* atd., příslovce cizího původu nebo vzniklé z citoslovcí (př. *veta*, *fuk*) a další výrazy.

2.2 Adverbia na -o v dalších pracích

Ačkoli některé syntaxe pocházející z období po Komárkově návrhu s termínem predikativum nepracují (např. Šmilauer, 1969; Grepl – Karlík, 1998), zdá se, že se v české lingvistické terminologii tento termín etabloval. Kromě specializovaných studií (např. Skoumalová, 1979 a 1984) se s ním setkáme např. v akademické *Mluvnici češtiny 2* (Komárek et al., 1986, s. 21 a 195an), která přejímá tento termín v Komárkově revidovaném pojetí. Nejednotnost ve výkladu tohoto termínu lze ilustrovat např. výkladem *Příruční mluvnice češtiny* (Grepl et al., 2000, s. 340), podle níž jsou predikativa jednak deadjektivní adverbia s příponou -o, jednak – odlišně od Komárkova původního i revidovaného pojetí – má část predikativ „formu společnou, nerozlišenou od adverbii způsobových: *pěkně, hezky, dobře, špatně, trapně, pozdě, příjemně*“; tuto homonymii, zasahující řadu adverbii, ovšem autoři dále neanalyzují. Klára Osolsobě (2002) hovoří o predikativech jako o slovech („v některých mluvnicích“ chápaných „jako samostatný slovní druh“), která se na rozdíl od adverbii uplatňují pouze jako součást predikátu; k adverbii na -o, která kromě této syntaktické funkce vystupují i jako příslovecné určení, popř. k dalším případům, se nevyjadřuje.

3 Syntaktické funkce adverbii na -e a -o v korpusovém materiálu

Přesnější a mnohem rozříštěnější obraz syntaktických funkcí adverbii s příponou -o poskytuje korpusový materiál. Pracovali jsme se seznamem celkem 71 adverbii s příponou -o, ke kterým existuje protějšek s příponou -e, tento seznam jsme sestavili na základě citovaných prací. Syntaktické funkce a další vlastnosti těchto adverbii jsme zkoumali v materiálu uloženém v subkorpusech Českého národního korpusu, konkrétně v korpusech *syn2005* a *syn2006pub*. Korpus *syn2005* je reprezentativní synchronní korpus obsahující zhruba 100 milionů textových slov (tj. slovních tvarů, čísel a interpunkce). Korpus *syn2006pub* je synchronní korpus psaných publicistických textů o rozsahu 300 milionů textových slov.

3.1 Adverbia na -o a -e s odlišnými syntaktickými funkcemi

V analyzovaném korpusovém materiálu se většina zkoumaných adverbii na -o (47 ze 71) specializovala na predikativní funkci [srov. př. (1) výše], kdežto funkci příslovecného určení plnil jejich protějšek na -e [př. (2)]. Adverbia na -o z této skupiny vyjadřují stav osoby, prostředí nebo počasí charakterizovaný teplotní, akustickou, vizuální, popř. jinou kvalitou; např. *venku mu bylo horko, chladno; na horách bylo bílo, temno, hlučno, ticho, rušno, mrtvo, deštivo, oblačno, pošmournó, sucho, sychravo, mlhavo, čisto, dusno, milo, zdravo*.

3.2 Konkurence adverbii na -o a -e v predikativní funkci

Dalších devět adverbii na -o sice také plnilo pouze predikativní funkci, v této funkci jim ovšem konkurovalo adverbium s příponou -e [př. (3a) a (3b)]; adverbium na -e navíc plnilo i funkci příslovecného určení [př. (4)]. U adverbii *krušno – krušně, mdlo – mdle, sladko – sladce, teskno – teskně, trapno – trapně, vlaho – vlaze* se adver-

bium na *-o* v predikativní funkci uplatňovalo častěji než adverbium na *-e*, jedině u adverbii *radostno – radostně* byl ve sledovaných korpusech poměr vyrovnaný (velmi nízký), u dvojic *divno – divně*, *příjemno – příjemně* bylo se sponovým *být* doloženo častěji adverbium na *-e* než na *-o*.

(3a) *Mně bylo tak divno, když jsem do toho pro mne neznámého světa vkročila (...)*

(3b) „*Při pohledu na ty stroje je člověku divně,” řekla žena.*

(4) *Hlas mi zněl tak divně/*divno, že jsem se ani nepoznávala.*

3.3 Konkurence adverbii na *-o* a *-e* ve funkci příslovečného určení

U dalších sedmi dvojic plnilo obě syntaktické funkce adverbium s příponou *-o* [srov. př. (5) s adverbiiem *lacino* v predikativní funkci], adverbium na *-e* vystupovalo jen ve funkci příslovečného určení. Zatímco pro adverbia *blízko – blízce* se kontexty, ve kterých tato adverbia vystupovala jako příslovečná určení, lišily [srov. př. (9) a (10)], pro adverbia *lacino – lacině*, *daleko – dalece*, *dlouho – dlouze* byly doloženy jak kontexty, ve kterých si tato adverbia jako příslovečná určení konkurovat nemohla [př. (6), (7), (11), (12)], tak kontexty, ve kterých si konkurovala [př. (8a), (8b), (13a), (13b)].

(5) *Vždycky tu bylo lacino/*lacině, za mého mládí se tu člověk opil za pětku.*
(syn2006pub)

(6) *Když si tak v hlavě probíral noční incident, říkal si, že ještě vyvázl dost lacino/*lacině.*

(7) *Nelíčila se, u kadeřníka nevysedávala, její světlé plátěné šaty vypadaly lacině/*lacino.*

(8a) *Zítرا se určitě přihlásí ti, kteří by šli s tebou proto, aby získali slávu lacino a bez rizika.*

(8b) (...) lacině získali publicitu v hodnotě milionů dolarů a významně pomohli své věci.

(9) *Výbuch se ozval natolik blízko/*blízce a byl natolik silný, že se tabulky rozdrnčely.*

(10) *Játrovky jsou blízce/*blízko příbuzné mechům.*

(11) *Matka mě chtěla poslat do daleko/*dalece lepší školy, ale otec má někdy divné nápady.*

(12) *Játra, srdce – lékaři pořád ještě nevědí, jak dalece/*daleko jsou poškozené.*

(13a) *Většinou potkávám lidi, jejichž ctižádost daleko přesahuje jejich talent (...)*

(13b) *A že její reakce na něho dalece přesahuje běžné zalíbení.*

3.4 Konkurence adverbii na *-o* a *-e* v obou syntaktických funkcích

Pro další dvě dvojice adverbii (*draho – draze*, *lehko – lehce*) byly v korpusovém materiálu doloženy pro adverbium na *-o* i na *-e* obě syntaktické funkce. V predikativní funkci si jsou obě adverbia z dané dvojice rovna [př. (14a), (14b)]; jedinou doloženou výjimkou je příklad v *Praze je draze*, v tomto kontextu není adverbium na *-o* doloženo. Ve funkci příslovečného určení si adverbia *draho – draze* v nalezených kontextech konkurovala [př. (15a), (15b), (16a), (16b)], zatímco pro dvojici *lehko – lehce* byly doloženy kontexty, ve kterých si tato adverbia konkurovat nemohou [př. (17)] i mohou [př. (18a), (18b)].

- (14a) *Se sestrou jí bylo lehko, tu již měla tak napůl na své straně.*
 (14b) *Náhle mu bylo lehce, jako by ze sebe setřásl cosi těžce úmorného (...)*
 (15a) *Jiný by si za to rád draho zaplatil.*
 (15b) *(...) zloděj za svou drzost draze zaplatil.*
 (16a) *Takový dárek přijde draho.*
 (16b) *Každý podvod přijde draze.*
 (17) *„Kdy ho zastřelili?“ zeptala se a pak se znovu lehce/*lehko otřásla.*
 (18a) *Lehko nabyl, lehko pozbyl.*
 (18b) *Ale ty sis sám nevydělal svoje peníze a jak se říká, lehce nabyl, lehce pozbyl.*

3.5 Adverbii na -o a -e pouze jako příslovečná určení

Ve zbývajících šesti dvojicích obě adverbia plnila pouze funkci příslovečného určení. Jedině pro adverbia *přímo* – *přímě* jsme našli pouze kontexty, ve kterých si nemohou konkurovat [př. (19), (20)], pro ostatních pět dvojic byl doložen jak kontext, ve kterém je přijatelné pouze jedno z adverbii [př. (21), (22), (24), (25)], tak kontext, ve kterém si obě adverbia konkurovala [př. (23a), (23b), (26a), (26b)].

- (19) *Sbor pověřenců byl přímo/*přímě odpovědný vládě (...)*
 (20) *Otec mě vždy vedl k tomu, abych se choval čestně a přímě/*přímo (...)*
 (syn2006pub)
 (21) *Holmes neuzavíral přátelství snadno/*snadně, ale velkého Skota vítal s úsměvem.*
 (22) *Když jsem na psaní jen pomýšlela, vypadalo to všechno snadně/*snadno.*
 (23a) *Netkví problém právě v tom, že s rozšířením snadně dostupné technologie je mnoho povolanych a málo vyvolených?*
 (23b) *Poměrně snadno dostupná opatření mohou podle nich zachránit životy několika milionům lidí.*
 (24) *Kdyby měly řeky svá původní neregulovaná řečiště, rozlily by se při povodních široko/*široce do lesů a luk, kde by postupně voda opašla. (syn2006pub)*
 (25) *Jeho proslov byl zároveň vzletný i přízemní; mluvil široce/*široko o triumfu lidských práv (...)*
 (26a) *Thorn tu stál široce rozkročený, s pažemi svěšenými podél boků.*
 (26b) *Opodál na široko rozkročených nohách podobných sloupům stál jiný netvor (...)*

Tabulka 1 ukazuje, které kombinace syntaktických funkcí jsou pro analyzované dvojice adverbii na -o a na -e doloženy v korpusovém materiálu. Zjištěné údaje svědčí o sepětí adverbia na -o s predikativní funkcí a adverbia na -e s funkcí příslovečného určení, rozvolňování tohoto spojení je ovšem zřejmé.

	adverbium s příponou -o jen jako predikativ	adverbium na -o jako predikativ a přísl. urč.	adverbium na -o jen jako přísl. urč.
adverbium s příponou -e jen jako přísl. urč.	47 dvojic (odd. 3. 1)	7 dvojic (odd. 3. 3)	6 dvojic (odd. 3. 5)
adverbium na -e jako predikativ a přísl. urč.	9 dvojic (odd. 3. 2)	2 dvojice (odd. 3. 4)	
adverbium na -e jen jako predikativ			

Tabulka 1: Syntaktické funkce adverbii s příponou -o a -e ve zkoumaných dvojicích

4 Faktory ovlivňující ne/přijatelnost adverbíí na *-o* a *-e* v jednotlivých kontextech

V predikativní funkci byla adverbia na *-o* i na *-e*, pokud k takové konkurenci u dané dvojice docházelo, zaměnitelná. Výjimkou byl pouze příklad v *Praze je draze* (srov. odd. 3. 4) – adverbium na *-e* je zde podle našeho názoru preferováno z důvodu tvarové harmonie, adverbium na *-o* zde sice není doloženo, není ovšem nepřijatelné. Oproti tomu pokud obě adverbia vystupovala jako příslovečné určení, pro většinu dvojic jsme našli jak kontexty, ve kterých se mohla vyskytovat obě adverbia (byla zde zaměnitelná; př. *lacině/lacino získat*), tak kontexty, ve kterých bylo přijatelné jen jedno z nich.

4.1 Konkrétní vs. abstraktní význam, syntaktická funkce

Korpusový materiál ukazuje, že pouze pro některé dvojice adverbíí lze jejich distribuci vysvětlovat rozdílem v jejich sémantice, který popisuje V. Šmilauer (1971, s. 187an) a M. Komárek (2006, s. 44): adverbium na *-o* má konkrétní (prostorový, časový atd.) význam, adverbium na *-e* význam abstraktní (přenesený: způsobový, měrový). Srov. adverbia *blízko – blíže* v př. (9) a (10), *široko – široce* v př. (24) a (25); obdobně u adverbíí *dlouho – dlouze* např. ve spojení se slovesem *diskutovat* referuje první adverbium k časovému trvání děje, druhé z nich ke způsobu provádění děje. Nicméně ačkoli by v termínech konkrétní vs. abstraktní význam bylo možné popisovat rovněž sémantiku dvojice *daleko – dalece*, nepřijatelnost jednoho nebo druhého adverbia v příkladech (11), (12) takto zdůvodnit nejde.

Jak pro dvojici *široko – široce*, jejichž nepřijatelnost v př. (24) a (25) rozdílem mezi konkrétním a abstraktním významem vysvětlujeme, tak pro adverbia *daleko – dalece*, jejichž nepřijatelnost v kontextech př. (11) a (12) takto vysvětlit nelze, jsme v korpusovém materiálu našli kontexty, ve kterých jsou obě adverbia zaměnitelná: např. (26a) a (26b), (13a) a (13b). Kontexty, v nichž si adverbia z dané dvojice konkurují, a jiné, ve kterých se vylučují, jsme našli pro adverbia napříč skupinami vymezenými na základě syntaktických funkcí.

4.2 Další faktory

Kromě lexikálního významu a syntaktické funkce analyzovaných adverbíí jsme pro vysvětlení jejich ne/přijatelnosti v jednotlivých kontextech zvažovali také sémantiku nejbližšího kontextu, syntaktickou výstavbu věty, slovosled a aktuální členění věty. Zdá se ovšem, že ani jeden z těchto faktorů nemá větší vliv. Nejzásadnější roli tak připisujeme obvyklosti kolokace daného adverbia s daným slovesem či adjektivem.

Ve starší literatuře i v aktuální komunikaci se ovšem setkáváme s doklady, které v analyzovaném korpusovém materiálu doloženy nejsou: srov. *je tam mile* (Komárek, 1954, s. 18) a *bude deštivě* (relace Počasí na ČT1, 3. 2. 2010) vs. naše zjištění v odd. 3.1 Tyto příklady svědčí o minulém i stále probíhajícím vývoji v užívání zkoumaných adverbíí. V řadě případů je možné předpokládat další rozvolňování, které by vedlo

k přijatelnosti obou členů dvojice ve většině kontextů, z adverbii by se tak v zásadě staly varianty. Další možností je potlačení jednoho z členů dvojice, kdy se jeden z členů prosadí ve všech kontextech.

5 Reprezentace adverbii s příponou -o v Pražském závislostním korpusu

5.1 Adverbia s příponou -o jako syntaktické deriváty

Při zkoumání významových rozdílů mezi adverbium s příponou -o a -e v jednotlivých dvojicích jsme rovněž věnovali pozornost vztahu adverbia na -o k základovému adjektivu. Jak v případech, kdy má toto adverbium stejný lexikální význam jako jeho protějšek na -e [např. *divně/divno* v př. (3a) a (3b)], tak v případech, kdy je rozdíl mezi těmito adverbii rozdílem mezi konkrétním a abstraktním významem [př. *blízko – blízce* v př. (9) a (10)], je tento význam (významy) zahrnut v sémantice základového adjektiva; srov. (i) a (ii). Adverbia na -o je tedy možné hodnotit jako syntaktické deriváty (v terminologii J. Kuryłowicze, 1936), resp. jako transponované útvary (v terminologii Dokulilové, zvl. 1982).

Jako syntaktické deriváty či transponované útvary jsou označována odvozená slova, která se od svého základového slova liší syntaktickou funkcí, sdílejí s ním ovšem lexikální význam. Syntaktické deriváty stojí v protikladu k tzv. derivátům lexikálním, které se od základového slova liší lexikálním významem, nikoli ovšem syntaktickou funkcí (Kuryłowicz, 1936; př. deminutiva). Adverbia s příponou -o význam svého základového substantiva, tedy časovou, místní, způsobovou (popř. další) charakteristiku, vyjadřují jako okolnost děje.

(i) *bylo mu divně/divno* : měl divný pocit

(ii) *město je blízko – blízce příbuzní* : blízké město – blízký příbuzný

5.2 Zachycení syntaktických derivátů v Pražském závislostním korpusu

Pražský závislostní korpus verze 2.0 (Prague Dependency Treebank 2.0, PDT 2.0; Hajič et al., 2006) je korpus českých žurnalistických textů z 90. let 20. století, kterým je přiřazena anotace trojího typu: morfologická anotace (tj. určení slovního druhu a morfologických kategorií jednotlivých slovních tvarů), analytická anotace (popisující větněčlenskou stavbu věty) a tektogramatická anotace (hloubkově syntaktická anotace zachycující významovou stavbu věty). Vícerovinné anotační schéma vychází z teoretického rámce pražského Funkčního generativního popisu (Sgall, 1967; Sgall et al., 1986). V PDT 2.0 je anotace všech tří typů k dispozici pro více než 830 tisíc textových slov, obsažených ve 49 tisících větách.

Na tektogramatické rovině je hloubkově syntaktická funkce slova (jeho sémantická role) zachycena zvláštním atributem, tzv. funktorem. Syntaktické deriváty, které se od základového slova liší právě jen syntaktickou funkcí, tak mohou být na této rovině reprezentovány lemmatem základového slova. Taková reprezentace zásadně redukuje počet lemmat ve slovníku a má tedy významný ekonomický efekt. Dále odstraňuje redundanci z hloubkově syntaktické anotace, zvyšuje teoretickou adekvát-

nost a přispívá k „hloubkovému“ charakteru anotace: jednotkám se stejným lexikálním významem je přidělena stejná lexikální hodnota (lemma), rozdíl v syntaktické funkci je zachycen funktorem, nikoli také podobou lemmatu.

V PDT 2.0 byly tímto způsobem reprezentovány dva typy syntaktických derivátů: individuálně posesivní adjektiva (reprezentována lemmatem základového substantiva) a deadjektivní adverbia s jinými příponami než *-o* (např. *hezky*, *pěkně*; reprezentována lemmatem základového adjektiva). Deadjektivní adverbia na *-o* nebyla kvůli jejich specifickým vlastnostem do této reprezentace v PDT 2.0 zahrnuta, návrh jejich zpracování je sestavován na pozadí prezentované analýzy.

5.3 Reprezentace adverbii s příponou *-o* v Pražském závislostním korpusu

Na základě popsaných pozorování opřených o korpusová data navrhuje deadjektivní adverbia na *-o* hodnotit jako syntaktické deriváty a v další verzi Pražského závislostního korpusu je reprezentovat lemmatem základového adjektiva. Tím se jejich tektogramatická reprezentace sjednotí s ostatními deadjektivními adverbii. Adverbium s příponou *-o* tak bude na tektogramatické rovině přidělováno stejné lemma jako jeho protějšku s příponou *-e*.

Většina rozdílů, které jsme při naší analýze identifikovali, bude zachycena rozdílnými funktory, resp. bude interpretovatelná z kombinace funktoři daného uzlu a lemmatu řídicího (rodičovského) uzlu. Např. protože ve větách (14a) a (14b) mezi adverbii *lehko* a *lehce* nespátřujeme rozdíl v syntaktické funkci ani lexikálním významu (viz odd. 3.4), budou obě adverbia reprezentována lemmatem *lehký* a (podle stávajících konvencí tektogramatické anotace; srov. Mikulová et al., 2005) funktorem MANN (doplnění způsobu), tedy jako synonymní. Oproti tomu adverbium *blízko* v př. (9) stejně jako adverbium *blízce* v př. (10) (odd. 3.3) bude přiděleno lemma *blízký*, v prvním případě ovšem bude ohodnoceno funktorem LOC (doplnění místa), ve druhém funktorem MANN. Adverbia *mlhavo* a *mlhavě* (odd. 3.1) ve větách (1) a (2) budou reprezentována shodně adjektivem *mlhavý* a funktorem MANN, nicméně uzel reprezentující adverbium *mlhavo* je závislý na sponovém slovese, zatímco uzel odpovídající adverbium *mlhavě* na slovese plnovýznamovém (popř. na adjektivu).

Rozdíl mezi adverbii *daleko* a *dalece* v příkladech (11) a (12) [pro obě: lemma *daleký*, funktoři EXT (doplnění míry), závislé na adjektivu] ovšem vyplyne až ze významu ve slovníkové komponentě popisu. V této komponentě bude u jednotlivých adjektivních lemmat specifikováno, které z odvozených adverbii se v jednotlivých syntaktických funkcích uplatňuje – pokud si v rámci jedné syntaktické funkce konkurují obě adverbia, v některých kontextech ale nejsou zaměnitelná (jako třeba právě adverbia *daleko* – *dalece*), budou tyto kolokáty uvedeny (otevřeným) seznamem (srov. tab. 2). Na základě těchto záznamů budou při generování povrchové podoby věty z tektogramatické reprezentace (např. v rámci strojového překladu z angličtiny do češtiny) v příslušných kontextech generována adverbia v souladu s uživatelským územ, jak je doložen v korpusových datech.

tektogramatické lemma	syntaktická funkce: morfologické lemma
<i>Bližký</i>	pred: <i>blízko</i> adv[LOC]: <i>blízko</i> adv[MANN]: <i>blízce</i>
<i>Daleký</i>	pred: <i>daleko</i> adv[LOC/DIR]: <i>daleko</i> adv[EXT]: <i>daleko dalece (přesahovat, ...), daleko (adjektivum/ adverbium v komparativu, ...), dalece (adjektivum v pozitivu; ovlivnit, týkat se, ...)</i>
<i>Lehký</i>	pred: <i>lehko lehce</i> adv: <i>lehko lehce (řít, nabýt, pozbyt, přijít k čemu, ...), lehce (otřást se, zranit (se), vyzbrojený, odvodit, ...)</i>
<i>Mlhavý</i>	pred: <i>mlhavo</i> adv: <i>mlhavě</i>

Tabulka 2: Příklady slovníkových záznamů pro adjektivní lemmata, kterými jsou na tektogramatické rovině reprezentována deadjektivní adverbia. Za zkratkou „pred“ je uvedeno adverbium, které vystupuje jako součást verbonominálního predikátu; za zkratkou „adv“ uvedeno adverbium vystupující ve funkci příslovečného určení (funktor je specifikován v hranatých závorkách, pouze pokud je relevantní pro podobu adverbia); symboly „|“ oddělujeme tvary, které jsou v uvedených funkcích zaměnitelné.

6 Závěr

V příspěvku jsme se zaměřili na deadjektivní adverbia s příponou -o. Tato adverbia představují relativně málo početnou skupinu, jsou nicméně dosud nedořešeným tématem gramatického popisu češtiny. Analýzou korpusového materiálu jsme dospěli k názoru, že deadjektivní adverbia na -o je možné souhrnně hodnotit jako syntaktické deriváty s jasným vztahem k základovému adjektivu, jejich syntaktické chování je ovšem individuální, a je ho proto nutné pro tato adverbia zjišťovat jako pro jednotlivé lexikální jednotky, nikoli jako pro (homogenní) skupinu.

Pro připravovanou verzi Pražského závislostního korpusu navrhujeme tektogramatickou reprezentaci zkoumaných adverbií s příponou -o sjednotit s reprezentací ostatních deadjektivních adverbií. Navrhovaná reprezentace přitom musí být schopna reflektovat subtilní rozdíly mezi užitím adverbií na -o a jejich protějšků s příponou -e a být dostatečně flexibilní, aby mohla reagovat na vývoj v užívání těchto dvojic.

Literatura

Český národní korpus – syn2005. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2005. Dostupný na: <<http://www.korpus.cz>>

Český národní korpus – syn2006pub. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK 2006. Dostupný na: <<http://www.korpus.cz>>

DOKULIL, Miloš: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. In: *Slovo a slovesnost*, 1982, roč. 43, s. 257 – 271.

GREPL, Miroslav – HLADKÁ, Zdeňka – JELÍNEK, Milan – KARLÍK, Petr – KRČMOVÁ, Marie – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka – ŠLOSAR, Dušan: *Příruční mluvnice češtiny*. Druhé, opravené vydání. Praha: NLN 2000. 799 s.

- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998. 503 s.
- HAIJČ, Jan – PANEVOVÁ, Jarmila – HAJIČOVÁ, Eva – SGALL, Petr – PAJAS, Petr – ŠTĚPÁNEK, Jan – HAVELKA, Jiří – MIKULOVÁ, Marie – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk – ŠEVČÍKOVÁ RAZÍMOVÁ, Magda: *Prague Dependency Treebank 2.0*. CD-ROM, Cat. Nr. LDC2006T01. Philadelphia: Linguistic Data Consortium 2006.
- KOMÁREK, Miroslav: K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura*. Praha: SPN 1954, s. 7 – 25.
- KOMÁREK, Miroslav: K otázce slovních druhů v češtině (Odpověď na kritiku). In: *Slovo a slovesnost*, 1956, roč. 17, s. 160 – 168.
- KOMÁREK, Miroslav: *Príspevky k české morfologii*. Praha: SPN 1978. 151 s.
- KOMÁREK, Miroslav: *Príspevky k české morfologii*. Druhé, rozšířené vydání. Olomouc: Periplum 2006. 263 s.
- KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan – VESELKOVÁ, Jarmila et al.: *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia 1986. 535 s.
- KURYLOWICZ, Jerzy: Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. In: *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 1936, roč. 37, s. 79 – 92.
- MIKULOVÁ, Marie – BĚMOVÁ, Alla – HAIJČ, Jan – HAJIČOVÁ, Eva – HAVELKA, Jiří – KOLÁŘOVÁ, Veronika – LOPATKOVÁ, Markéta – PAJAS, Petr – PANEVOVÁ, Jarmila – RAZÍMOVÁ, Magda – SGALL, Petr – ŠTĚPÁNEK, Jan – UREŠOVÁ, Zdena – VESELÁ, Kateřina – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk – KUČOVÁ, Lucie: *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technická zpráva TR-2005-28. Praha: ÚFAL MFF UK 2005.
- OSOLSOBĚ, Klára: Příslovce. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (ed.): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002, s. 356 – 357.
- SGALL, Petr: *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Academia 1967. 238 s.
- SGALL, Petr – HAJIČOVÁ, Eva – PANEVOVÁ, Jarmila: *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht – Prague: D. Reidel Publishing Company – Academia 1986. 353 s.
- SKOUMALOVÁ, Zdena: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 1 (Na okraj mluvnického a slovnědruhového zařazení). In: *Studie ze slovanské jazykovědy II*. Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 113 – 181.
- SKOUMALOVÁ, Zdena: Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 2: Predikativa (historie a otázky). In: *Studie ze slovanské jazykovědy IV*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1984, s. 67 – 215.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Novočeská skladba*. Druhé vydání. Praha: SPN 1969. 574 s.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN 1971. 217 s.
- TRÁVNÍČEK, František: K otázce slovních druhů v češtině. In: *Slovo a slovesnost*, 1956, roč. 17, s. 6 – 17.

ZBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO

PHILOLOGICA
LXXII

Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV
vydala Univerzita Komenského v Bratislave vo vydavateľstve UK
ako účelovú publikáciu pre Filozofickú fakultu UK

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik
Vytlačilo Polygrafické stredisko UK v Bratislave

ISBN 978-80-223-3562-1